

УДК 4т
ББК 81.2точ
Ихтисос: 6D 020900 – Шарқиносӣ

**МУЛОҲИЗАҲО ДАР БОРАИ
МАТНШИНОСИИ
ОСОРИ АХЛОҚИИ АСРИ XIV** *Нигматов Нӯмонҷон Исломович,*
докторанти (Phd) ДДХ ба номи акад.
Б.Ғафуров (Тоҷикистон, Хучанд)

**НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ О
ТЕКСТОЛОГИЧЕСКИХ
ИССЛЕДОВАНИЯХ НАЗИДАТЕЛЬНО-
ДИДАКТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XIV
ВЕКА** *Нигматов Нумондҷон Исломович,*
докторант (Phd) ХГУ им. акад. Б.
Ғафурова (Таджикистан, Худжанд)

**SOME NOTES CONCERNED WITH
TEXTOLOGICAL RESEARCHES OF
EDIFYING -DIDACTIC LITERATURE
REFERRING TO THE XIV-TH CENTURY** *Nigmatov Numonjon Islomovich,*
Doctoral Student of KhSU named after
acad. B.Gafurov (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: numonjon_91@mail.ru

Калидвожаҳо: матншиносӣ, осори мансури ахлоқӣ, нуха, тасҳеҳ, матншинос, мусаҳҳеҳ, иштибоҳот

Мақола масоили матншиносии осори ахлоқии асри XIV-ро дар меҳвари баҳси худ қарор додааст. Муаллиф дар бахшҳои алоҳида галатҳои кутуби ахлоқие, ки ба хати кириллӣ омода шудаанд, ба баррасӣ кашида, сабабҳои роҳ ёфтани онҳоро муайян намудааст. Муаллифи мақола ба галатҳои кутуби ахлоқӣ ишора намуда, шакли дурусти онҳоро аз сарчашмаҳои дастиявал муайян сохтааст. Ин пажӯҳиши метавонад дар рости матншиносӣ судманд воқеъ гардад ва барои дарки дурусти матолиби кутуби ахлоқӣ кӯмакгар бошад.

Ключевые слова: текстология, прозаическая назидательная литература, рукопись, редактирование, текстолог, редактор, ошибки

Изложены результаты исследования некоторых проблем текстологии назидательно-дидактической прозы XIV века. Приведены классификация и анализ наиболее часто встречающихся ошибок в дидактической литературе XIV века, переложенной и изданной на кириллице. Выявляются причины допущения ошибок при переложении текстов с арабской графики на кириллицу, предлагаются правильные варианты на основе первоисточников. В заключение указываются пять наиболее повторяющихся причин возможного допущения ошибок при подготовке к изданию средневековых текстов, в числе которых: неправильное прочтение названий местностей и собственных имён, недостаточное владение арабским языком и т.д.

Key words: textology, prosaic edifying literature, manuscript, correction, textologist, editor, mistakes

The author of the article expounds the results of the study dealing with some textual problems referring to the XIV-th century edifying didactic prose. He analyzes the classification

---

of the most common mistakes in the didactic prose of the XIV-th century, translated and published in Cyrillic. The reasons for making mistakes while shifting texts from Arabic into Cyrillic are identified by the author. Designing on the premise of primary sources, the author offers the correct variants. In a nutshell, the author presents the five most repeated reasons for the possible mistakes made during preparation for the publication of medieval texts, including incorrect reading of the names of localities and their own names, lack of Arabic language, etc.

Тасҳеҳи мутуни хаттиро метавон нуқтаи олий ва авҷи пажӯҳишоти филологӣ каламдод намуд. Натиҷаи заҳамоти тасҳеҳи мутун бояд нусхאי ба асл наздик ва саҳеҳро ба бор оварад.

Дар асри XIV осори гаронқадри ахлоқӣ ба қалам омадаанд, ки қисми бештари ин осор аз ҷониби донишмандони ватаниву хоричӣ тасҳеҳ ва нашр ёфтаанд. Аммо ин гурӯҳи осор аз нигоҳи матншиносӣ ба таҳқиқ кашида нашудаанд.

Таъкид намудан муҳим аст, ки матншинос бояд аз дониши фарох ва ҷазоили ҳосе бархурдор бошад, то матни тасҳеҳнамудаи ӯ мутқан ва саҳеҳ ба бор ояд. Устои зиндаёд Абдулманнони Насриддин дар таълифи гаронқадри хеш – «Матншиносии осори адабӣ» сабабҳои роҳбрии ғалату иштибоҳот дар осори ба кириллӣ омодашударо дар дуvozдаҳ бахш баён намудаанд, ки нодуруст хондани калимаҳои арабӣ, ғалатнависии калимаҳои мураккаб, ба иштибоҳ хондани ҳаракоти калимаҳо, нашинотани ҷои бандаки изофӣ, нагузоштани аломати вергул, бо иштибоҳ хондани ҷои нуқта дар ҳуруфи нуқтадор, бо иштибоҳ хондани номи одамон, китобҳо ва шаҳру рустоҳо, огоҳ набудан аз Қуръону ҳадис аз ҷумлаи муҳимтарин ва сербасомадтарин иштибоҳоти осори таҳияшуда бо хати кириллӣ маҳсуб мешаванд (8, с. 103-119).

Мавзӯи мазкур дар поён бо дастабандии ҳос мавриди баррасӣ қарор хоҳад гирифт:

Иштибоҳ дар исмҳои ҳос. Дар кори таҳия ва тасҳеҳи осор шинохтани исмҳои ҳос, маҳсусан, номи одамон, шаҳру русто ва китобҳо муҳим мебошад. Сабаби руҳ додани ҷунин иштибоҳотро соҳибназарон «ноошно будани он исмҳо барои таҳиягарони матн» донистаанд (8, с. 114).

Дар осори ахлоқии асри XIV, ки ба хати кириллӣ омода гардидаанд, ин гуна хатоҳо ҳеле зиёд дида мешаванд.

Намуна:

«Абӯзари Ғаффорӣ, разияллоҳу анҳу ривоят кард...» (17, с. 36).

Барои огаҳӣ аз шакли дурусти нисбаҳо бояд ба сарчашмаҳои аълуму ансоб муроҷиа намуд. Яке аз манобеи муҳим дар ин замина «ал-Ансоб»-и Абдулқарими Самъонӣ мебошад. Дар манбаи мазкур ҷунин омада: «Ғифорӣ – бо касри «ғайн» ва фатҳи «фо» (10, ҷ. 10, с. 63). Пас, маълум мешавад, ки қунияи Абӯзар «Ғифорӣ» будааст, на «Ғаффорӣ». Зеро қабиле, ки дар он Абӯзар таваллуд ёфта, «Банӣ Ғифор» унвон дорад ва «Ғифорӣ» мансуб ба он аст (10, ҷ. 10, с. 64-65).

Боз метавон ба анбӯҳи иштибоҳоте ишора кард, ки дар он исмҳои ҳос ғалат хонда шудаанд, ҷунончи, «Молики Динор»-ро «молики диндор» (14, 52), «Шақиқи Балхӣ»-ро «Шафиқи Балхӣ» (14, с. 137), «Абӯайюби Ансорӣ»-ро «Аби Аюба алансорӣ» (17, с. 64), «Нӯъмон ибни Мунзир»-ро «Нӯъмон бинни Манзар» (14, с. 20), «Худои таъоло»-ро «худой таъоло» (14, с.77) «Осаф ибни Барҳиё»-ро «Осаф бинни Буҳиё» (14, с. 81); «Ибни Саммок»-ро «ибни Самок» (14, с. 87), «Аристатолис»-ро «Урустатолис» (14, с. 89), «Бакр ибни Абдуллоҳ»-ро «Бикр бинни Абдуллоҳ» (14, с.

97), «Суфёни Саврӣ»-ро «Сафёни Саврӣ» (14, с. 100), «Иброҳими Хаввос»-ро «Иброҳими Хос» (14, с. 100) ва ғайра (барои намунаҳои дигар ниг.: 14, с. 102, 103, 106, 109, 112, 119, 124, 125, 127, 138, 135, 147, 169, 181, 184, 193, 200).

Бетаваҷҷухӣ ба шакли навишт, тарзи хондан ва нуқтагузориҳои ҳуруфи форсӣ. Дар қори баргардони саҳеҳи осор ба хати кириллӣ яке аз омилҳои муҳим шинохтани ҷои нуқта дар ҳуруфи нуқтадор аст. Начиб Моили Ҳиравӣ дар ин замина чунин навишта: «Шабоҳат ва монандагӣ дар ҳуруфи хат ва низ нақзи хат аз авомиле ҳаст, ки ба навъе аз тасарруфи ноогоҳонаи қотибон доман задааст, ки аҳли фан аз он ба унвони тасҳиф ва таҳриф таъбир мекунад. Тасҳиф иборат аст аз тағйир додани калима бо қостан ва афзудани нуқтаҳои он ва таҳриф табдил кардани калима аст бо тағйир додани ҳарфе аз ҳарфҳои он» (18, с. 245). Аз ҷумла, шинохт ва дарки маъноӣ калима низ аз муҳимоти тасҳеҳ ва таҳияи мутун махсуб мешавад. Баъзе мавориде ҳастанд, ки таҳиягарон ба маъно таваҷҷуҳ зоҳир накарда, калимаро чунон баргардон кардаанд, ки хилофи мақсад аст. Ба мисолҳо ва баррасии зерин таваҷҷуҳ фармоед:

«...эӣ Муҳаммад, ҳазорро пӯшида дор ва ҳазорро аён ва дар ҳазори дигар муҳбирӣ» (14, с. 18). Ин ҷо калимаи «муҳбирӣ» маъноро мубҳам сохтааст. Мусаҳҳеҳ, бино ба таваҷҷуҳ накардан ба нуқтагузориҳои ҳарфи «ё», калимаи «муҳайрӣ»-ро муҳбирӣ хондааст.

«Султон пайғом дод, ки фарзандони ман шогирдони туанд, на ходимони хорӣ қардан ғайри он аз хирадмандӣ дур аст...» (14, с. 114).

Дар мақлаби болоӣ ба аломатгузориҳои низ таваҷҷуҳ нашоудааст. Аз ҷумла калимаи «азизон»-ро «ғайри он» хондаанд, ки дуруст нест. Бо назардошти маъно ин мақлаб бояд ба чунин сурат хонда шавад:

«Султон пайғом дод, ки фарзандони ман шогирдони туанд, на ходимон, хорӣ қардани азизон аз хирадмандӣ дур аст...».

«Ба чиҳати мо чаро насибе азҳор нагардид?» (6, с. 234).

Дар ин ҷумла вожаи «азҳор» барои дарки маъноӣ монеа эҷод намудааст. Ин калима дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маъноҳои гул, шукуфа; хубӣ, ороиш ва тозагии дунё омадааст (12, ҷ. 1, с. 447). Ин маъноҳо мақлаби болозикрро равшан намесозад. Вақте ба нусхаи хаттии китоб рӯчуъ намудем, калимаи фавқро ба сурати «иддиҳор» дарёфтем, ки бино ба ғалат хондани мусаҳҳеҳ ба мақд дар шакли «азҳор» ворид гардидааст. Вожаи иддиҳор дар «Луғатнома»-и Деҳхудо «заҳира қардан; заҳира ниҳодан; андӯхтан...» (5, ҷ. 1, с. 1565) шарҳ ёфтааст ва ин тарзи хониши калима маъноро равшан месозад.

Ҳазар қун зи нафси сиришта ба хубӣ,

В-агар худ надорад зи ту ҷон дареғ (6, с. 239).

Чун болои маъноӣ мисраи аввали байт тааммул мекунем, тазоди маъно мушоҳида мешавад. Дар ҳар даври замон ва тамоми дину оинҳо нафси сиришта ба хубӣ шоистаи таҳсину ситоиш аст. Аммо маъноӣ мисраъ ҳазар қардан аз чунин нафсро тақозо дорад, ки қобили қабул нест. Гиреҳи асосӣ дар ин мисраъ болои калимаи «хубӣ» қарор дорад. Мусаҳҳеҳ бино ба сабаби камтаваҷҷуҳӣ калимаи «хубс»-ро «хубӣ» хонда, ки дар натиҷа дар маъно ибҳом падида омадааст. Маъноӣ вожаи «хубс» «палидиву нопокӣ» аст. Мақсади муаллифи «Нигористон» низ ҳамин буда, ӯ ба муҳотабаш ҳушдор додан меоҳад, ки аз нафси олула ба палидиву нопокӣ дур ва барҳазар бошад.

Ин гуна иштибоҳот ба маротиб зиёд аст, ки мақолаи ҳозир тавони баррасии ҳамаи онҳоро надорад.

Ғалатҳои ҳаракатҳои калима. Дар тасхеҳи мутуни ҳаттӣ шинохти шакли дурусти калима яке аз амрҳои зарурӣ маҳсуб мешавад. Ҳангоми баргардони мутун ба хати кирилӣ бояд ба ҳаракатҳои калима диққати махсус зоҳир кард, зеро дар хати форсӣ танҳо ҳарфҳои бунёдии калима навишта шуда, садонокҳои кӯтоҳи «а, и, у» (фатҳа, замма, касра) иншон дода намешаванд, аммо дар хати кирилӣ тамоми ҳарфҳои навишта мешаванд. Барои ҳамин мусахҳеҳ баъзан барои дуруст хондани калимае дар чорроҳа мемонад ва намедонад, ки ҳаракати калима фатҳа аст ё замма ё касра аст. Барои дурустхонии шакли навишти калима, бояд ба фарҳангу лугатномаҳо рӯчӯ намуд, вагарна иштибоҳоти зиёд дар матн роҳ меёбад. Чунонки «шарт»-ро «шурт» (14, с. 53), «аимма»-ро «ума» (14, с. 24), «такаффул»-ро «такуффил» (14, с. 95), «маваддат»-ро «муваддат» (14, с. 73), «масор»-ро «мусор» (17, с. 13), «кафоф»-ро «кифоф» (14, с. 98), «азьоф»-ро «изьоф» (14, с. 109), «ҳасаб»-ро «ҳасб» (14, с. 110), «саҳара»-ро «саҳра» (14, с. 120), «хузлон»-ро «хизлон» (14, с. 162), «ратби ёбис»-ро «ратб ёбас» (14, с. 163), «ҳисн»-ро «ҳисан» (14, с. 173), «муъризам»-ро «маъаразам» (14, с. 175), «маваддат»-ро «муваддат» (14, с. 176), «ангубин»-ро «ангабин» (14, с. 177), «азғос»-ро «изғос» (14, с. 179) хондан дар нашри мероси ахлоқии XIV сурат гирифтааст.

Ғалат хондани матолиби арабӣ (Қуръон, ҳадис, масал, ҳикам, ҷумлаҳои дуоия ва ғ.).

Яке аз ин нозуқиҳои таҳияву тасхеҳи матн ба огоҳӣ ва маърифати Қуръону ҳадис, амсолу ҳикам, гуфтору ақволи бузургон, ҷумлаҳои дуоияи арабӣ ва умуман, матолиби мактуб ба забони арабӣ пайванд мегирад. Аксари донишмандон ва суҳансароёни форсу тоҷик ба забони арабӣ тасаллути комил доштанд.

Нависандагони осори ахлоқии асри XIV дар осори хеш аз оёту аҳодис ва ибораву ҷумлаҳои арабӣ ба таври кофӣ суд ҷустаанд. Дар осори ахлоқии давраи мазкур, ки ба хати кирилӣ омода гардидаанд, дар ин замина иштибоҳоти зиёд ба назар мерасад. Дар поён ба баъзе аз иштибоҳот ишора мешавад.

Иштибоҳ дар оёт.

Оёти қуръонӣ аз сарчашмаҳои бузурги фикрии донишмандон ва нависандагони форсу тоҷик аст. Муаллифони осори ахлоқӣ хеле зиёд аз таъбириоти қуръонӣ суд ҷустаанд. Сабаби гурӯҳе аз иштибоҳоти осори баргардоншуда ба забони тоҷикӣ, ношно будани мусахҳеҳ аз Қуръон мебошад. Диққат ва тавачҷуҳи кофӣ ба харҷ надодан ва аз шаклу шеваи истифодаи огоҳ набудани мусахҳеҳ саҳву иштибоҳот роҳ ёфтаанд (8, с. 116).

Дар поён ба намунаҳои ишора мешаванд, ки дар онҳо оёт ғалат хонда шудааст:

«...раббӣ аринӣ анзур илайка...» қисме аз ояти 143-юми сураи Аъроф аст.

Мусахҳеҳ ояти мазкурро «... раббӣ арли анзур илайка...» (14, с. 67) сабт намуда, ки иштибоҳи маҳз аст.

Дар баъзе мавридҳо партофтани калима ва иштибоҳ дар шакли навишт ба назар расид. Ба мисоли зер тавачҷуҳ намоед:

«... фалайяламанна аллазина садаку вал аяъламаннал кози-бин».

Ин оёт оғози сураи Анкабут мебошад, ки шакли саҳеҳи он чунин аст:

«... фалайяламанна-л-лоҳу-л-лазина садаку ва лайяламанна-л-козибин».

Баъзан оёти қуръонӣ ба сурати тамсил дар қитъаву байтҳо меоянд. Ба қитъаи зерин тавачҷуҳ намоед.

*Набинам ҷои эшон ҷуз ҷаҳаннам,
Ва ламтул натъим ул-мискин нахонӣ (14, с. 180).*

Мисраи дуҷум маъноӣ мушаххасе надорад, зеро дар он ояти 44-уми сураи Муддассир ғалат хонда шудааст. Мисраи охириро ба сурати «Ва лам наку нутъиму-л-мискин» (Яъне: Мискиро таом намедедем) тасвир намоем, маъно чеҳра мекушояд.

Дар оғози боби ҳаштуми «Захирату-л-мулук» ояти 34-уми сураи Иброҳим чунин баргардон шуда: «Ва ин таъудду ниъматалоҳи ло туҳсухо иннал-лоҳа лазалумун каффор» (17, с. 196). Аммо дар ин оят ба ҷои «иннал-лоҳа» «инна-л-инсона» омада, ки ғалату таҳрифи зишт мебошад.

Ғалатхонии оёт дар осори ахлоқии таҳияшуда ба хати кириллӣ хеле зиёд ба ҷашм мерасад, ки ин ҷо ба ишораи иддае иктифо меварзем (14, с. 68, 77, 79, 111, 127, 129, 193, 202; 17, с. 107, 146, 157, 164, 252, 260).

Иштибоҳ дар аҳодис.

Нависандагони осори ахлоқӣ аз аҳодиси набавӣ истифодаи фаровон кардаанд. Аммо ҳангоми ҳарфгардонии мутун таҳиягарон ба хатоҳои бисёр роҳ додаанд.

Намуна:

«Лав лока ламо халақту-л-афлока». Ҳадиси машҳур аст, ки Худованд ба Паёмбараш (с) хитоб намуда фармудааст: «Агар вучуди ту намебуд, ҳаргиз афлокро намеофаридам». Оғози ин ҳадисро дар Хористон «Лав лака» (14, с. 19) овардаанд, ки маъноро халалдор сохтааст.

«Ло уҳсӣ саноан алайка анта камо аснайта ало нафсика» (Яъне: Ман ситоиши туро чунонки бояд, адо карда наметавонам – Н.Н.). Матлаб поре аз дуои Паёмбар (с) аст, ки дар муноҷот ба забон рондаанд. Ин ҳадисро ба шакли «ло аҳсо...» (14, с. 67) навиштаанд, ки ғалат аст.

Ё ҷои дигар чунин оварда: «Қола расулаллоҳ салалоҳи ва алайҳ ва саллама: адабу-ун нафси хайрун мин адабу-д-дарси» (14, с. 104). Сурати саҳеҳи ҳадис чунин аст: «Қола расулаллоҳи саллаллоҳу алайҳи ва саллама: Адабу-н-нафси хайрун мин адаби-д-дарси».

Ҷумлаҳои дуоия (муътаризӣ ё туфайлӣ).

Ҷумлаҳои туфайлӣ ё худ муътаризӣ ҷумлаҳои хастанд, ки муносибати гӯяндаро ба мазмуну мундариҷаи ҷумлаи асосӣ ифода менамоянд (3, ҷ. 3, с. 194). Гурӯҳе аз иштибоҳоти кутуби кириллӣ ба ҷумлаҳои дуоия ё худ ҷумлаҳои туфайлӣ алоқаманд аст. Ба мисолҳои зерин тавачҷӯх намоем:

Ҷумлаи дуоияи «рахматуллоҳи алайҳи» (Яъне: Раҳмати Худо бар ӯ бод – Н.Н.) бо гунаҳои «рахмат-ал-лоҳи аллайҳи» (14, с. 21); «рахмат ал-лоҳ алайҳа» (14, с. 23; 57; 58; 59; 60; 64, 72, 96, 100, 102, 105, 106, 118, 137, 187, 190, 209) хонда шудааст, ки иштибоҳи маҳз аст.

Ё ҷумлаи «разияллоҳу анҳу» (Яъне: Худованд аз ӯ розӣ бошад – Н.Н.), ки бештар баъди зикри номи саҳобагон оварда мешавад, ба гунаҳои «разияллоҳ ина» (14, с. 29) забт гардидааст.

Маъмулан баъди зикри номи урафову бузургон ҷумлаи «қаддасаллоҳу руҳаху» (Яъне: Худованд руҳашро пок дорад – Н.Н.) ё «қаддасаллоҳу сирраҳу» (Яъне: Худованд хокҷояшро пок дорад – Н.Н.) зикр мешавад. Ин ҷумларо дар кутуби кириллӣ ба шакли «қаддасаллоҳи сара» (14, с. 101), «қаддасаллоҳ рӯҳа» (14, с. 101), «қудсаллоҳ рӯҳа» (14, с. 183) ё «қад-дасаллоҳу руҳаху» (17, с. 79), «қаддасал-лоҳу» (17, с. 31) вохӯрдан мумкин аст, ки ғалат аст.

«Тоба сароҳу» (Яъне: Хокчояш хуш бод – Н.Н.) низ чумлаи феълии дуой аст, ки баъди номи фавтидагон оварда мешавад. Ба чумлаи зерин таваҷҷуҳ фармоед: «Малики Зӯзантоб сара...» (14, с. 197). Бояд ин матлаб ба сурати «Малики Зӯзан, тоба сароҳу» тасҳеҳ гардад, то маънӣ равшан ва возеҳ шавад.

Баъзан дар мутуни классикӣ чумлаҳои дуоя дар шакли ихтисора низ меоянд, ба монанди (صلعم ة ص) – саллаллоҳу алайҳи ва саллам, (раз) – разияллоҳу анҳу ва ғайра.

Дар ҷое мусахҳеҳи «Хористон» ба ин нукта таваҷҷуҳ зоҳир накарда, матлабро чунин баргардон кардааст:

«...ба шогирди Имом Аъзам Абу Ҳанифа раҳи омад...» (14, с. 107).

Ин ҷо вожаи «раҳи», ки дар чумла зиёдатӣ ва бемавқеъ менамояд, дар асл шакли кӯтоҳшудаи чумлаи «рахматуллоҳи алайҳи» (Яъне: Раҳмати Худо бар ӯ бод – Н.Н.) аст, ки дар матн ба шакли кӯтоҳшудаи (ح) омадааст.

Мавриди дигаре низ хастанд, ки дар он ин гуна чумлаҳо ғалат хонда шудаанд, чун «разияллоҳу анҳу» (Яъне: Худованд аз ӯ розӣ бод – Н.Н.)-ро «разиаллаҳ ина» (14, с. 166) ё «разия-аллоҳу анҳу» (14, с. 123) ё «разиял-лоҳу анҳу» (17, с. 26), «наввараллоҳу марқадаҳу» (Яъне: Худованд қабрашро пурнур гардонад – Н.Н.)-ро «навваралоҳи марқадаҳу» (14, с. 113), «чалла зикруҳу» ё «чалла ва ало» (Яъне: Зикраш пуршараф бод – Н.Н.)-ро «чалу зикра» (14, с. 67, 185) ва «чалучалло» (14, с. 41), ки ин иштибоҳ аз огоҳ набудани мусахҳеҳон аз забони арабӣ ва маъноии матлаб руҳ додааст.

Иштибоҳ дар амсолу ҳикам ва дигар матолиби арабӣ.

Ҳамон гуна, ки зикр гашт, дар кутуби ахлоқӣ муаллифон барои таъйиди бештар бахшидан ба фикри хеш аз амсолу ҳикам ва суханони бузургон суд ҷустаанд. Аммо мусахҳеҳон бино ба ноошно будан аз фарҳангу адаби арабӣ ба иштибоҳ роҳ додаанд. Намунаҳои зер фикри моро пуштибонӣ хоҳад кард.

Дар байти зерин, ки дар «Нигористон» омадааст, тасаллут надоштани мусахҳеҳ ба забони арабӣ мӯҷиби норавшан мондани маънӣ гардидааст:

Шохи давлат ҳозиронро дод бар,

Дер шуд, то гуфтаанд ман ғоби хоб (6, ҷ. 2, с. 234).

Ҳамон гуна, ки мушоҳида мешавад, «ман ғоби хоб» маъно надорад. Дар забони арабӣ масали «Ман ғоба хоба» (Яъне: Касе ки ғоиб шуд, пушаймон гашт – Н.Н.) машҳур аст (4, ҷ. 4, с. 1746). Бо назардошти маъноӣ таносуби сухан, байти болоӣ бояд чунин тасҳеҳ гардад:

Шохи давлат ҳозиронро дод бар,

Дер шуд то гуфтаанд: Ман ғоба хоб.

Барои он ки баррасии ин гуна иштибоҳот тӯл накашад, ба намунаҳои дигар ишора мешавад ва алоқамандон метавонанд худ онро бозбинӣ намоянд (14, с. 76, 131, 181, 39, 59, 98, 111, 133, 134, 135, 150, 174, 199, 201).

Афтодагиҳои матн. Дар тамоми мутун новобаста аз шаклу мавзӯ ва мундариҷа ҳар як калима рисолати худро дорад. Дар сурати аз калимае сарфи назар намудан, маъно ва матлаб норавшан хоҳад монд. Дар мутуни ахлоқии асри XIV мавридҳои ба назар расиданд, ки дар он калима афтода маъноро ноқис сохтааст. Ба чумлаи зерин таваҷҷуҳ намоед:

«Саҳибдилеро бо соҳибчамоле назаре буду ба ҳеҷ ҳол висоли ӯ мумкин» (14, с. 86).

Чумла ҳам аз чихати услуб ва ҳам аз сохту таркибу маъно нокомил аст. Дар охири чумла калима «на» аз қалами мусахҳеҳ берун мондааст. Агар вожаи «на»-ро ба фарҷоми чумла илҳоқ кунем, маъно барқарор мегарад.

«...чамоате аз дуздони аз ин ҳол огоҳ аз қафои мо равон шуданд» (14, с. 172). Дар чумлаи мазкур сифати «дуздон» номуайян аст ва чумларо ноқис гардонидааст. Бо така ба нусха чумла чунин хонда шуд: «...чамоате аз дуздони хунхори аз ин ҳол огоҳ аз қафои мо равон шуданд».

Даст дар дунби ақрабу сил зад

Панди мушфиқ касе гӯш накард (6, с. 236).

Чунонки мушоҳида мешавад, вазни мисраи дуҷуми байт ҳалалдор аст. Мисраъ бояд чунин тасҳеҳ шавад:

Панди мушфиқ касе ки гӯш накард.

«...дар асно сесаду шаст сугун» (14, с. 86). Ин ҷо калимаи «он» афтода. Яъне: «Дар аснои он...».

Барои мусахҳеҳ зарур аст, ки матни таҳияшударо борҳо бо муқоисаи нусха мутолиа намояд, то калима ё матолибе аз он берун намонад. Дар ин сурат матн дур аз ғалат ва саҳеҳ рӯи кор хоҳад омад.

Такрори ғалати нусха. Гоҳо нусханависон ҳангоми китобат ба ғалатҳое роҳ медиханд, ки мӯҷиби норавшан мондани матлаб мегардад.

Матншинос бояд ин ишқолотро бо ақли даррок ва дақиқназариву нуктасанҷӣ рафъ намояд. Барои рафъи ин иштибоҳот нусхаҳои дигари хаттӣ кӯмакгар хоҳад буд.

Дар мавриди зер ғалатҳои нусха айнан омадаанд:

То кай эй сустваҳди бадпаймон,

Гар ту паймону аҳд мешиканӣ (14, с. 81).

Дар мисраи дуҷум вожаи «гар» маъноро мубҳам сохтааст. Бо иваз кардани ин вожа ба «ки» маъно ва мантиқ барқарор мешавад.

Гуфтанд, набояд ки берун наёӣ (13, с. 83).

Дар ин чумла маъно тақозо дорад, ки калимаи «наёӣ» ба «биёӣ» иваз карда шавад.

«... Аббосӣ, ки ҷавоҳири Ҳорун буд...» (13, с. 90). Аслан номи хоҳари Ҳорунарашид Аббоса будааст. Ҳикояти мазкур дар дигар китоби ахлоқии асри XIV, ки «Тухфа» (дар ахлоқ ва сиёсат) унвон дорад, омадааст ва дар он Аббоса зикр шудааст (11, с. 186).

«Кас андар ҷаҳон чунон бишнид...» (14, с. 159). Бояд калимаи «бишнид» ба «нашнид» тасҳеҳ шавад, то маънои дилхоҳ ҳосил гардад.

Боз метавон даҳҳо намунаи дигарро ёд намуд, ки аз сабаби камтаваҷҷуҳӣ ғалат баргардон шудааст (ниг.: 14, с. 23, 37, 40, 43, 48, 65, 75, 76, 77, 88, 91, 104, 182, 198).

Ин ҷо баъзе аз хусусиятҳои матншиносии осори ахлоқии асри XIV баррасӣ шуданд. Ҳамон гуна, ки ишора шуд, мусахҳеҳ бояд аз зарофати суханони нависандагону сухансароёни тоҷик огоҳ бошад ва дар кори тасҳеҳ нуктасанҷиву мӯшикофиро аз даст надихад ва дар таҳияи мутун ба масоили сарфиву наҳвӣ ва тамоми нозуқиҳои сухан диққати ҷиддӣ зоҳир кунад, то матни таҳияшуда саҳеҳ мунташир гардад.

Ҳамчун ҳосили баррасӣ қайд намудан лозим аст, ки таҳиягарони осори мансури ахлоқии асри XIV бештар дар чунин мавридҳо ба ғалатҳои матн роҳ додаанд:

а) Ғалатхонии номи ашхосу амокин. Таҳиягари матн бояд дар ин мавридҳо ба фарҳангномаву луғатномаҳо ва кутуби аълому ансоб мурочиат менамуданд;

б) Шеваи имло. Мусаллам аст, ки бо гузашти замон шеваи китобат ва имлои баъзе калимаҳо тағйир меёбад. Адами тавачҷуҳ ба ин нукта ба матни таҳияшуда халал ворид мекунад;

в) Ноогоҳӣ аз забону фарҳанги арабӣ. Матолиби бисёри арабӣ, ки дар осори ахлоқӣ омадаанд, ғалат хонда шудаанд, ки дар мақола ба он ишора шуд;

г) Камтаваҷҷуҳӣ ва сахлангорӣ ҳангоми таҳия. Таҳиягарро мебояд, ки тамоми диққати хешро ба маънову таносуби сухан равона кунад, то матни таҳиянамудааш саҳеҳу фаҳмо рӯи кор ояд. Аммо таҳиягарони осор дар содатарин калимаҳо ба иштибоҳот роҳ додаанд ва мисолҳои дар боло зикршуда далели ин гуфтаҳост;

ғ) Таҳрири ниҳонии китоб. Китоб пеш аз он ки ба нашр расад, чандин марҳилахоро паси сар мекунад. Таҳрири ниҳонӣ, ки аз ҷониби мусахҳеҳ сураат мегирад, диққати ҷиддӣ ва нозукбиниву дақиқназариро тақозо дорад. Боиси таассуф аст, ки дар ин гуна маворид мусахҳеҳон тавачҷуҳи кофӣ зоҳир накардаанд.

Пайнавишт:

1. Анварӣ, Ҳасан. *Фарҳанги фишурдаи сухан*. – Ҷ.2. – Теҳрон: Сухан, 1382. –1456 с.
2. Балхӣ, Мавлоно Ҷалолуддин. *Девони Шамс*. – Теҳрон: Талоя, 1384. –1570 с.
3. *Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик*. – Ҷ.3. – Душанбе: Дониш, 1985. –350 с.
4. Деҳхудо, Алиакбар. *Амсол ва ҳикам. (Иборат аз 4 ҷилд)* – Ҷ.4. – Теҳрон: Амири Кабир, 1383. –454 с.
5. Деҳхудо, Алиакбар. *Луғатнома. (Иборат аз понздаҳ ҷилд)* – Теҳрон: Муассисаи Луғатномаи Деҳхудо, 1377. – Ҷ.1, –1599 с.; – Ҷ.9, –1655 с.; – Ҷ.13, –1654 с.; – Ҷ.14, –1654 с.
6. *Дурдонаҳои наср: намунаҳои насри форсу тоҷик / Тартибдиҳандагон А.Афсаҳзод, А.Алимардонов, Ҷ.Додалишоев*. – Душанбе: Адиб, 1989. –432 с.
7. Қушайрӣ, Абулқосим. *Рисолаи Қушайрия / Тарҷумаи Абӯалии Усмонӣ*. – Теҳрон: Нашири илмӣ ва фарҳангӣ, 1374. –835 с.
8. Насриддин, Абдулманнон. *Матншиносии осори адабӣ*. – Душанбе: Пайванд, 2011. –392 с.
9. Нишопурӣ, Аттор. *Девон / Мусахҳеҳ Тақии Тафаззулӣ*. – Теҳрон: Интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1384. –924 с.
10. Самъонӣ, Абдулкарим. *ал-Ансоб. (Иборат аз сездаҳ ҷилд)* -Ҷ.10. – Ҳайдаробод: Доирату-л-маориф ал-усмонийя, 1382. –548 с.
11. Тухфа (дар ахлоқ ва сиёсат) / Ба кӯшиши Муҳаммадтақии Доништажӯҳ. – Теҳрон, 1341. – 258 с.
12. *Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX) Иборат аз ду ҷилд (дар зери таҳрири М.М.Шукуров, В.А.Капранов, Р.Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ)* – Москва: Энциклопедияи советӣ. 1969. -Ҷ.1, – 951 с.; -Ҷ.2, – 952 с.
13. Хофӣ, Маҷд. *Равзаи хулд / Муқаддима ва таҳқиқ аз Маҳмуд Фаррух*. – Теҳрон: Заввор, 1345. –300 с.
14. Хофӣ, Маҷд. *Хористон / Мураттиб, муаллифи пешгуфтор ва шореҳи луғот Саломӣ Нурийони Баравнӣ*. – Душанбе: Адиб, 2004. –244 с.
15. Хофӣ, Маҷд. *Хористон*. – Лакҳнав: Нувал Кишур, бидуни соли нашр. –212 с.
16. Ҳаллоҷ, Мансур. *Девон*. – Бамбей: Алавӣ, 1305. –166 с.
17. Ҳамадонӣ, Мир Сайид Алӣ. *Захиратулмулк*. – Душанбе: Ирфон, 2008. –372 с.

18. *Ҳиравӣ, Наҷиб Моил. Таърихи нусхапардозӣ ва тасҳеҳи интиқодии нусхаҳои хатмӣ. – Теҳрон: Баҳористон, бидуни соли наишр. – 683 с.*

Reference Literature:

1. *Anvari, Hasan. Brief Dictionary of Poetry. – V.2. – Tehran: Speech, 1382. – 1456 pp.*
2. *Balkhi, Mavlono Jaloluddin. Divan of Shams. – Tehran: Taloya, 1384. – 1570 pp.*
3. *Grammar of Modern Literary Tajik Language. – V.3. – Dushanbe: Knowledge, 1985. – 350 pp.*
4. *Dehkhudo, Aliakbar. Proverbs and Sayings. In four volumes. – V.4. – Tehran: Great Amir, 1383. – 454 pp.*
5. *Dehkhudo, Aliakbar. Dictionary. In 15 volumes. – Tehran: Publishing-house of Dehkhudo's Dictionary, 1377. – V.1., - 1599 pp.; - V.9., - 1655 pp.; - V. 13., - 1654 pp.; - V. 14., - 1654 pp.*
6. *Pearls of Prose: Patterns of Persian-Tajik Prose/ Compiled by A. Afsahzod, A. Alimardonov, Ch. Dodalishoev. – Dushanbe: Man-of-Letters, 1989. – 432 pp.*
7. *Kushayri, Abulqosim. Kushayri's Treatise / Translated by Abuali Usmani. – Tehran: Scientific-Cultural publishing-house, 1374. – 835 pp.*
8. *Nasriddin, Abdulmannon. Textology of Literary Heritage. – Dushanbe: Connection, 2011. – 392 pp.*
9. *Nishopuri, Attor. Divan / under the editorship of Taki Tafazzuli. – Tehran: Scientific-Cultural publishing-house, 1384. – 924 pp.*
10. *Samani, Abdulkarim. al-Ansab. In 13 volumes. – V.10. Hyderabad: Islamic Encyclopedia, 1382. – 548 pp.*
11. *Donation of Morality and Politics / attempted by Muhammadtaki Donishpazhuh. – Tehran, 1341. – 258 pp.*
12. *Dictionary of Tajik Language (since of the X-th up to the beginning of the XX-th century). In two volumes. Under the editorship of M.M. Shukurov, V.A. Kapranov, R. Hoshim, N.A. Masumi. – M.: Soviet Encyclopedia, 1969. – V.1., - 951 pp.; - V.2., - 952 pp.*
13. *Khafi, Majd. Window of Paradise / Prefaced and explored by Mahmud Farrukh. – Tehran: Writer, 1345. – 300 pp.*
14. *Khafi, Majd. Khoriston / Compilers of the text, authors of the introduction, commentaries and catalogue: Salam Nuriyon Baravni. – Dushanbe: Man-of-Letters, 2004. – 244 pp.*
15. *Khafi, Majd. Khoriston. – Lakhnaw: Nuval Kishur, without the year of edition. – 212 pp.*
16. *Khalloj, Mansur. Divan. – Bombay: Alavi, 1305. – 166 pp.*
17. *Hamadoni, Mir Saiid Ali. Treasure of Rulers. – Dushanbe: Cognition, 2008. – 372 pp.*
18. *Hiravi, Hajib Mail. The History of Copying and Critical Exploration of Manuscripts. – Tehran: Baharistan, without pointing of the year of edition. – 683 pp.*